

**Självständigt arbete (examensarbete), 15 HP, för
Kandidatexamen i Landskapsvetenskap.
HT 2017**

Kulturreliktväxternas livskraft

En jämförelse mellan växtinventeringar av ödeträdgårdar i
Skåne och Blekinge.

**Dennis Nilsson
Frida Thuresson**

Sektionen för lärande och miljö

Författare

Dennis Nilsson
Frida Thuresson

Titel

Kulturreliktväxternas livskraft. En jämförelse mellan växtinventeringar av ödeträdgårdar i Skåne och Blekinge.

Handledare

Joachim Regnéll, Universitetslektor i biologi, Högskolan Kristianstad

Examinator

Magnus Thelaus, Universitetslektor i biologi, Högskolan Kristianstad

Sammanfattning

Växter som kan nyttjas till vår fördel har utvecklats under en lång tid. Från bondestenåldern när kontrollen över skörden växer fram till att mer avancerade trädgårdar med kulturreliktväxter blomstrar upp i 1800-talets bondesamhälle. Syftet med arbetet är att jämföra kulturreliktväxter på torp och gårdslämningar i Hässleholms kommun. Även data från tidigare studier användes för att undersöka skillnaden mellan gårdar och torp samt undersöka om övergivningsåret påverkar antalet kulturväxter som finns kvar. Övergivna gårdar hyste fler kulturväxter än övergivna torp och gårdarna hade fler träd och buskar än torpen. Torparen ville troligtvis ha växter med snabb avkastning och hade varken råd eller tid med prydnadsbuskar eller att plantera fruktträd som behöver flera år på sig att ge frukt. Övergivningsåret påverkar inte artantalet och kanske att markanvändningen av platsen spelar en större roll än övergivningsåret. Vi tycker att det gröna kulturarvet behövs lyftas fram tydligare då bevarandet av kulturväxter och deras historia är viktig.

Ämnesord

Gårdslämning, torplämning, kulturreliktväxter, trädgård, växtinventering, landskapsvetenskap

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund	6
Metod.....	23
Resultat.....	25
Diskussion	30
Slutord	33
Referenser.....	35
Bilaga.....	38

Inledning

Figur 1. Exempel på en trädgård från 1900-talets början. Illustration Lasse-liten i trädgården (Beskow 1920).

De kvarstående reliktväxterna är en ovanlig form av fornlämningar eftersom de är levande. De är också en del av det gröna kulturarvet. Var och en av dessa växter kan berätta en intressant historia knuten till platsen, till hur de kommit dit, till de människor som en gång levde där och till hur växten sköttes och användes.

(Andréasson, Christiansen, Hjorth Bjerregaard & Ansebo 2013, s. 3).

Att odla har sedan stenåldern varit en viktig resurs för oss människor. Från att börja domesticera de mest användbara växterna runt omkring oss som till exempel genom beskärning av fruktträd för högre avkastning, till att börja odla både nytto-och prydnadsväxter i större skala (Iwarsson 2014). I en äldre övergiven trädgård där naturen fått växa fritt kan fortfarande spåren från människans odling finnas kvar. En del kulturellreliktväxter klarar sig i flera hundra år utan mänsklig skötsel (Wallenquist 2007), allt ifrån äppelträd och syrenbuskar till lökväxter som påskliljor och snödroppar. Både gårdsägare och torpare hade en trädgård fast av olika storlek och med urval av växter (Figur 1). Kan vi se skillnaden i de öde trädgårdar som finns kvar i landskapet? Kulturellreliktväxter är ett viktigt kulturarv som vi med vår undersökning vill skapa större förståelse för och ett intresse för att bevara dessa arter i landskapet.

Syfte

Syftet med arbetet är att undersöka kulturreliktväxter på ett antal övergivna gårdar och torp i Skåne och Blekinge.

Frågeställningar

- Vilka arter av kulturreliktväxter finns vid de undersökta gårds och torplämningarna?
- Finns det skillnader mellan gårdar och torp när det gäller artsammansättning och artantal av kulturreliktväxter?
- Finns det skillnader mellan gårdar och torp när det gäller fördelningen av träd, buskar och örter?
- Har tidpunkten för övergivandet av trädgården signifikant påverkan på antalet växter som återfinns vid lämningarna?

Bakgrund

Kulturreliktväxter

I Sverige börjar man odla växter under bondestenåldern, ca 4000 f.kr. Detta för att effektivisera våra resurser och inte behöva ut och söka föda utan istället ha nyttoväxter nära (Figur 2). På så vis kunde man också kontrollera skörden, tillgången och samtidigt välja ut de viktigaste råvarorna som tillfredsställde olika behov för byarna och familjerna. Under järnåldern var det vanligast att odla i närhet till sin bostad. Man odlade rotfrukter som lök och kål men också

Figur 2. Exempel på kulturväxter. Illustration: Blomsterfesten i täppan (Beskow 1936).

en hel del frukt och bär (Johnson & Johnson 1981). Så har det varit ända fram till nutid. En del växter användes som föda, andra för medicin som till exempel rölleka (*Achillea millefolium*). Buskar och häckar som skyddade mot vinden och höll få inhägnade, rödklöver (*Trifolium pratense*) med mera var en god tillgång för att producera färger till textilier. Körsbär (*Prunus avium*) och pil (*Salix*) användes för att andra hantverk i trä. Sen fanns det de växterna som kallas prydnadsväxter vilka var enbart till för det estetiska. Vackra att titta på både i trädgården och inne på bordet. Växter som odlats av människor och sedan övergivits räknas som kulturreliktväxter (Iwarsson 2014).

Trädgårdshistoria

Vad är då en trädgård? Trädgården var den plats på bostadens ägor där människan odlade sina nyttoväxter och prydnadsväxter. Den var oftast inhägnad av ett trädgårde för att skydda från förstörelse från både boskapsdjur och vilda djur. Trädgården kunde på gårdar vara uppdelad i olika avdelningar medan på torp bara vara en eller två trädgårdsland. Det fanns fruktträdgården där de bärande träden av olika frukter stod och även några bärbuskar (Figur 3). Sen fanns det kålgården, där rotfrukter och grönsaker odlades till

husbehov och även prydnadsväxter i form av perenner och annueller. En lite mindre avdelning i trädgården var örtagården, där odlades kryddor och medicinväxter. En annan viktig avdelning var humlegården som blev en lagstadga i både Danmark och Sverige under 1400-talet där slingerväxten humle (*Humulus lupulus*) odlades för att sedan säljas till öltillverkning (Karlsson Strese et al. 2008; Magnus Erikssons Landslag 1962). Kravet upphörde år 1860 i Sverige (Wallenquist 2007).

Just i Skåne så finns det ett namn för den trädgård som fanns hos den enskilde bonden och torparen, namnet "haven". Det är ett namn som kommer ifrån danskan och syftar just på allmogens trädgård. Det är den trädgården som är den vardagliga och viktiga odlingen för de familjer som bodde ute på landet, både i gård och torp. Haven är olik de stora parkträdgårdarna som fanns hos adeln. Haven var ett nödvändigt tillskott för att kunna föda alla människor på gården (Johnson & Johnson 1981).

Medeltiden är den period när trädgårdsodlingen utvecklades och detta gjordes genom klostren där munkar köpte in växter ifrån andra länder och förädlade plantorna (Myrdal 1999). De hade stor kunskap om växterna och odlade både rotfrukter, buskar och prydnadsväxter samt lärde sig konsten att ympa fruktträd. Adeln beställde fröer från andra länder och det var de som hade kapital till att anlägga vackra trädgårdar med gångar och en mer estetisk helhet (Sköld & Svensson 2009).

Figur 3. Exempel på Äppelodling. *Äppelskörd* (C, Larsson 1904).

Allt eftersom blev det vanligare att kyrkor började att köpa in växter till sina kyrkogårdar. Både på kyrkogården och i adelns trädgård fanns ett antal människor som arbetade och men också besökare vilket bidrog till att en och annan stickling följde med dem hem. En byteshandel startades som bidrog till att även folket på landet kunde få tillgång till andra växter än just de ätliga. Det var dock inget som förekom i stor omfattning utan bondens trädgård höll en äldre standard fram tills mitten på 1800-talet. Anledningen var att gårdarna låg nära varandra i klungor och utrymme till en egen trädgård var litet (Andréasson 2007).

I samband med skiftesreformerna i Sverige så flyttar gårdarna ut till sina egna områden och där kunde varje brukare anlägga sin egen trädgård. Förut hade bonden en liten odlingsbädd utanför huset med de viktigaste växterna och sen fanns det gemensamma fruktodlingar som delades med de andra intilliggande gårdarna. Det tog dock lång tid för bönderna att anlägga en trädgård på sin nya tomt då det både skulle finnas tid för att sköta trädgården samtidigt som utbudet av växter och frö inte var så stort (Andréasson 2007). Oftast fanns det en liten

Figur 4. Exempel på en mullbänk med prydnadsväxter. *Brita, en katt och en smörgås* (Larsson, C 1898)

mullbänk längs med boningshuset med de få prydnadsväxter och örter som odlades (Figur 4) och bakom gårdslängorna anlades själva trädgården som till största del bestod av fruktträd, bärbuskar och en kålgård (Sköld & Svensson 2009).

I slutet av 1800-talet skrevs flera böcker och tidsskrifter om trädgårdsskötsel och odling. Kungliga Svenska Lantbruksakademien grundades 1811 och trädgårdsmästare fanns nu att tillgå ifall kapital fanns att anlägga en fin trädgård. Det blev en symbol för välstånd och modernitet att ha en prydlig trädgård (Andréasson 2007). Efterfrågan på växter och frön blev allt större ju mer intresset för trädgårdsodling ökar och de få plantskolor som funnits sedan början på 1800-talet får i slutet av århundradet ett bredare utbud av plantor. När sedan järnvägens kapacitet ökade i Sverige under andra halvan av 1800-talet och transporter av växter blev mer lättfraktade ökar efterfrågan på perenner och annueller. År 1875 byggs en bibana mellan Hässleholms station och Helsingborg station. Sannolikt kommer de några av växterna i vårt undersökningsområde från plantskolor i Skåne som sen fraktats via tågbanan (Hansson 1997). Fler och fler får en utbildning inom trädgårdsodling och man väljer också att starta fler plantskolor och handelsträdgårdar där odlingen kan specialiseras på olika arter (Andréasson 2007). Snart kommer konceptet att beställa fröer ifrån en katalog och sedan få dem hemlevererade via post. Det var billigare och även de fattigaste hade nu råd att köpa några fröer till sin trädgård (Andréasson 2007).

Forskningsläge

Att koppla samman tidigare bebyggd miljö med kulturväxter har gjorts på flera håll. I de flesta fall är det torpinventeringar som gjorts och gårdarna har lämnats därhän. En av de större inventeringar som gjorts är POM, Programmet för Odlad Mångfald som startades år 2000. Detta är ett program som inventerat stora delar av Sverige mellan 2002 och 2010 innefattande bland annat ödetorp och fruktlundar. Man har valt att fokusera på kulturreliktväxter. Inventering och insamling av växter avsågs ge kunskap om de äldre trädgårdsväxterna som är kopplade till kulturmiljö. Dokumentation om växterna samt deras historia ska kunna användas i utbildningssyfte men även som information till allmänheten. Tanken är att man vill kunna odla och förädla de äldre plantorna för att användningen av dem ska öka men även se hur de utvecklas i odling för att lättare kunna bevara dem. Insamlingen under projektet gav 440 perenner av kulturreliktväxter som bevaras i nationella genbanken. 350 frukter och bär, 280 lökar, 220 krukväxter, 300 rosor och 200 gagnväxter har också samlats in. Det finns växter som inte ger identisk avkomma genom fröer, exempelvis äpple. Dessa växter bevaras genom att de odlas i fält i så kallad fältbanker eller klonarkiv. Resterande växter bevaras som fröer i frögenbanker. POM visar att ett stort antal kulturväxter finns i landskapet och även ett intresse för deras bevarande (POM 2016).

Ett annat forskningsprojekt är ”Syrener i ruiner” som gjordes av Skogsstyrelsen Västmanlands distrikt och stiftelsen Kulturmiljövård i Mälardalen. Ett flertal inventeringar under åren 2004–2006 gjordes på tio ödetorp i Västerås och tio ödetorp i Riddarhyttan. Inventeringarna skedde både på våren och sommaren och kunde sen jämföras. Både jämförelse av säsongsväxter men även ifrån de olika områdena (Sköld & Svensson 2009). Inventeringar gjordes även i Vånga socken i Skåne. Eftersom projektet hade ett utbildningssyfte dokumenteras växterna, men ingen djupare analys verkar ha gjorts av resultatet. Man fann dock flertalet kulturreliktväxter och vi kommer att använda oss av resultatet från rapporten i vårt arbete (Sköld & Svensson 2008).

I examensarbetet ”De forna torpgläntornas landskap: en fallstudie av torplämningar i sydsvensk skogsbygd” (Panfalk & Österberg 2015) gjordes en inventering av torplämningar i skogsområden mellan Skåne och Blekinge. Efter en översiktlig inventering fann man ett flertal trädgårdsväxter trots igenväxning i stor skala på de inventerade platserna. I arbetet utfördes även en analys där resultatet från torplämningar

i öppen skog jämfördes med lämningar i tät skog. Resultatet är slående då nästan inga lämningar finns kvar i den täta skogen men flertalet växter återfanns vid de torp som ligger i medeltät skog (Panfalk & Österberg 2015).

Ett tidigare arbete som genomförts inom vårt studieområde presenteras av Stig Persson i ”Människor och torp i Sjöröd och Mölleröd”. I denna bok finner man växtinventeringar gjorda 1999 i Sjöröd där flertalet gårdar är inventerade. Vid dessa inventeringar har man funnit kulturreliksväxter men här har heller ingen analys av resultaten utförts, enbart växter per lokal har dokumenterats (Persson 2000).

Av de inventeringar som nämns ovan inventerades flest torplämningar men även gårdar. Men en komparativ studie av växterna som återfinns på gårdar och torp är något som saknas. Vi väljer därför att med hjälp av tidigare studier samt en egen växtinventering sammanställa data från olika inventeringar och genomföra en studie där växterna vid övergivna gårdar och torp jämförs.

Gårdsbegreppet

Definitionen av en gård enligt Myrdal (1998) lyder:

En gård är en bebyggd tomt. Om den ligger på landet och är knuten till jordbruk kallas den ”bondgård”. Gården är också en grupp människor, i skrifthistorisk tid oftast med ett gift par i centrum, en kärnfamilj eller annan kvinna-manrelation. Gruppen är självständig, självförsörjande. Med den som utgångspunkt kan gården ses som ett hushåll. Till gårdarna i skrifthistorisk tid är knutna ägor, arrenden, skatter, plikter och rättigheter.

(Myrdal 1998 s.126)

Med detta som utgångspunkt kan man dra slutsatsen att en gård är den tomt med tillhörande bostad som en självförsörjande familj använder. Det kan diskuteras vad som menas med självförsörjande i denna fråga, men enligt Nationalencyklopedin (u.å.-a) är den vanligaste formen en förmåga att producera de livsmedel som konsumeras.

Denna definition av en gård fungerade nog bättre i ett äldre samhälle innan den industriella revolutionen. Då arbetade ofta hela familjen inom jordbruket och kunde då

haft många olika inriktningar, djurhållning, jordbruk, trädgårdsodling med mera. Efter den industriella revolutionen omvandlades jordbruket från en enskilt självförsörjande enhet till ett specialiserat jordbruk fokuserat på försäljning av varor. En gård i det moderna samhället kan dock ses som självförsörjande genom att sälja de varor gården producerar och köpa de varor och tjänster som hushållet behöver (Myrdal & Gadd 2000; Nationalencyklopedin u.å.-b). Det fanns även arrendegårdar där gården då hyrdes exempelvis av närliggande gods, kyrka eller slott.

Torpbegreppet

Torparna hörde till de fattigaste jordbrukarna i samhället. Torparna var ett fenomen som växte fram i 1700-talets Sverige. Det var på grund av att det helt enkelt inte fanns tillräckligt mycket tillgänglig bördig mark för att alla skulle få en andel till att försörja sig. Det hade att göra med den kraftiga befolkningsökning som skedde under 1700-talet i Sverige. En torparens bostad var ofta belägen på de sämre markerna som tillhör en större gård. Till skillnad från gårdsägarna var torparen inte självförsörjande. Torparen hade inte tillräckligt med jord, kreatur eller redskap för att försörja sig själv och sin familj, utan måste ofta arbeta på annan plats för att kunna försörja familjen (Myrdal & Gadd 2000).

Marken som torparen och hans familj brukade var inte ägd av brukaren själv. Istället ägdes torpet och jordbruket av ägaren till den mark som torpet låg på, vilket exempelvis kunde vara en bonde eller kyrkan. Torparens lilla jordbruk var inte skyldigt att betala skatt, en ytterligare skillnad mellan gårdarna och torpen. Om ett torp växte till en sådan storlek att det senare blev tilldelat ett mantalsvärde och skattlades blev det därigenom nu klassat som en gård (Myrdal & Gadd 2000). En gård kan vara liten, och ett torp kan vara stort. Men det som avgör vad som är vad är alltså att en gård betalar skatt medan ett torp inte gör det.

Lista över inventerade växter

Listan består av de växter som inventerats i fält vid de olika områdena Elestorp, Sjöröd, Grantinge och Björklunda. Här beskrivs utseende, blomningstid och lite om växtens trädgårdsanvändning. Växterna är indelade i kategorier som träd, buskar och örter för att man lättare ska kunna orientera sig i texten.

Träd

– **Ask (hamlad)**, (*Fraxinus excelsior*). Ask är ett högt träd som blir upp till 35m. Trädet har grenar som ofta sträcker sig uppåt och vars löv är parbladiga. Ask var en populär kulturväxt då virket är hårt och vid hamling kunde asken skjuta många lövbärande skott till foder för boskapen. Hamling innebär att man beskär trädet regelbundet. Asken blommar i maj. Asken etablerades sig i Sverige omkring 6700 f. kr (Mossberg & Stenberg 2010; Naturhistoriska riksmuseet 2017).

– **Fläder**, (*Sambucus nigra*). Träd eller buske som kan bli upp emot 5 meter hög. Blommar i juni-juli med vita blommor som växer i plymformade klasar. Finns både vild i svenska floran men har också odlats i de svenska trädgårdarna. Har odlats både i prydnadssyfte men också för användning av blommorna till marmelad och saft. (Naturhistoriska riksmuseet 2017).

– **Krikon**, (*Prunus domestica ssp. Insititia*). Är en underart till plommon som har tornar och växer mer upp som en buske än som ett träd likt plommonet själv. Får små vita blommor som kommer i maj månad. Plommon började odlas i Sverige under 1400-talet och frukten har använts både som färsk, torkad och till marmelad (Naturhistoriska riksmuseet 2017).

– **Päron**, (*Pyrus communis*). Ett fruktträd, tillhörande familjen rosväxter som kan bli 20 meter hög. Päron har vita blommor och blommar i maj. Päron odlades för sina välsmakande frukter som är grön till gulgröna. Virket var också populärt att använda till finsnickeri. Päronträdet är känt i Sverige sedan medeltiden (Mossberg & Stenberg 2010; Naturhistoriska riksmuseet 2017; Nordstedt 1920).

– **Äpple**, (*Malus domestica*). Tillhör familjen rosväxter och ingår i kategorin trädgårdsäppel. Trädet kan bli mellan 5–10 meter högt och får under våren små blommor

i färger som rosa, vita eller röda. Äppelträden är domesticerade ifrån vildapeln för att ge större och mer frukt. Frukten som bildas och är moget mellan augusti till november beroende på sort och kan variera i både form, smak och färg. Äppelodlingen i Sverige har troligtvis som många andra växtodlingar börjat i klosterträdgårdarna redan under 1100-talet (Mossberg & Stenberg 2010; Naturhistoriska riksmuseet 2017).

Buskar

– **Doftschersmin**, (*Philadelphus coronarius*). Tillhör familjen hortensior. En blommande buske som kan bli upp emot 3 m hög. Blommorna är vita och växer i klasar. Av namnet så är blommorna väldoftande. Den har odlats i Sverige sen 1600-talet och blommar från juli-augusti. Den kan leva i minst hundra år och är vanligt förekommande på ödetomter (Wallenquist 2007).

– **Hallon**, (*Rubus idaeus*). Tillhör rosväxterna och är en populär växt då dess röda välsmakande bär kan ätas färska eller som exempelvis saft eller sylt. Hallon kan bli upp till 2 meter hög och har tunna taggar. Bladen är gröna på ovansidan och ljusa på undersidan. Hallon blommar i juni-juli och frukterna mognar i juli-augusti (Nordstedt 1920; Naturhistoriska riksmuseet 2017).

– **Häckhagtorn**, (*Crataegus flabellata* var. *Grayana*). En buske som tillhör familjen rosväxter. Den kan bli mellan 2–5 meter hög och får små vita blommor som växer i kvast. Hagtorn är en vanlig prydnadsväxt över lag som oftast användes som häck där man också tog tillvara på grenverket då veden var oerhört stark (Naturhistoriska riksmuseet 2017).

– **Häckspirea**, (*Spiraea salicifolia*). Tillhör familjen rosväxter och har sin blomningsperiod under juni-juli. Den är upprättväxande med lansettlika blad. Har rosa blommor som växer i avsmalnade klasar. Växten kom till Norden under 1700-talet och blev en vanlig trädgårdsväxt. En av anledningarna att växten kan stå kvar mycket länge är buskens strategi att skjuta rotskott och många sådana. Inga Wallenquist skriver i sin bok *Våra älskade torpväxter* ”Spireor är ofta kvarstående i gamla torpmiljöer och på ödetomter men har visat sig vara svåra att säkert artbestämma” (Wallenquist 2007).

– **Krusbär**, (*Ribes uva-crispa*). Tillhör vinbärsväxterna och blir upp till 1,5 meter hög. Växten blommar i maj-juni och bären mognar i juli. Krusbär har 1–2 centimeter gröna, gula eller brunröda håriga bär. Bären är välsmakande och användes till sylt eller äts råa.

Första fynduppgift i Sverige är från medeltiden (Mossberg & Stenberg 2010; Naturhistoriska riksmuseet 2017).

– **Måbär**, (*Ribes alpinum*). Tillhör familjen rosväxter, meterhög buske med röda bär. Måbär blommar i maj-juni med blekgula blommor som växer i klasar. Arten har skilda hon- och hanbuskar. Måbären kan ätas men har en intetsägande smak. Odlas bland annat som häckväxt. Första fynduppgift är från 1600-talet (Naturhistoriska riksmuseet 2017; Nordstedt 1920).

– **Snöbär**, (*Symphoricarpos albus ssp. Laevigatus*). En buske som blir 1–2 meter hög och får små rosa till vita blommor. Har sin blomningsperiod mellan juni och september. Får på hösten vita bär. Den är tålig och klarar det mesta i habitatväg. Slår rotskott som gör att den sprider sig snabbt och överlever länge. Blev en vanlig trädgårdsväxt i början på 1800-talet och står vanligen kvar i ett århundrade (Wallenquist 2007).

– **Svarta vinbär**, (*Ribes nigrum*). Tillhör vinbärsfamiljen och är en 1–2 meter hög buske med svarta bär. Vinbär blommar i maj-juni med gröna blommor. Bären mognar i juli och är svarta och söta. Svarta vinbär odlas för sina bär som kan användas till saft, sylt och gelé. Bladen användes även till te. Bären användes förr som läkemedel och ansågs vara antiseptiska. Svarta vinbär är kända i skrift sedan 1600-talet (Naturhistoriska riksmuseet 2017; Nordstedt 1920).

– **Syrén**, (*Syringa vulgaris*). Tillhör familjen syréväxter och blir mellan 2–4 meter hög och får blommor i vitt och lila som växer i klasar. Blommar mellan maj och juni. Syrenen är en typisk växt för en ödetomt av äldre torp eller gård. Dess doft och vackra blomsterklasar var något som de flesta ville ha i Sverige under 1700-talet och framåt. Den kom dock redan under 1600-talet till Skandinavien. Skjuter många rotskott som gör att busken blir stor och frodig, och står länge kvar efter den övergivits (Wallenquist 2007).

– **Äppelros**, (*Rosa rubiginosa*). Kan bli en stor buske på ca 2 meter. Blommar mellan juni och juli och får mörkt rosa blommor med skarp doft av äpple. Rosor överlag var något som de flesta hade i sin trädgård vare sig om man var av lägre eller högre status. De klarar sig länge utan skötsel och är lätta att ta sticklingar ifrån (Wallenquist 2007).

Örter

– **Blomsterlupin**, (*Lupinus polyphyllus*). Tillhör familjen ärtväxter och kan bli upp till en meter hög. Stjälken är upprätt och svagt behårad. Bladen är fingrade och har vanligen fler

än nio lansettlika småblad. Blomningen sker i juni-juli och har blommor som sitter i toppställda klasar. Blommorna är oftast blå eller blålila, men kan vara vita, rosa eller helt lila. Växten kom till Sverige i mitten av 1800-talet (Wallenquist 2007).

– **Humle**, (*Humulus lupulus*). En slingerväxt med ljusgröna honkottar. Har börjat odlas i Sverige från 1400-talet men mestadels i klostergårdar. Den blev sen allt mer populär hos den enskilde jordbrukaren då den användes som kryddning till ölen och 1734 lagstiftades det som krav på humlegårdar hos varje bonde och detta upphävdes inte förens år 1860. Har humleväxten varit väl etablerad i en trädgård kan den finnas kvar årtionde efter att en gård övergivits (Wallenquist 2007).

– **Kungsnäva**, (*Geranium x magnificentum*). Tillhör familjen näveväxter och är en av de odlade sorterna som kan finnas kvar på en ödetomt. Växten har stora blå lila blommor om 5 cm och kan bli ganska marktäckande (Naturhistoriska riksmuseet 2017).

– **Myskmalva**, (*Malva moschata*). Tillhör familjen malvaväxter och har sin blomningsperiod under juli-september. Växten får rosa till ljusrosa blommor som är ca 5 cm stora och stjälken kan bli mellan 30–60 cm hög. Första dokumenterade myskmalvan är ifrån 1745 Växten har varit en stor favorit i trädgården då den användes både för sin doft och sin läkande kraft. Den självsår sig lätt och kan finnas kvar i ett århundrade på en ödetomt (Wallenquist 2007; Naturhistoriska riksmuseet 2017).

– **Prästkrage**, (*Leucanthemum vulgare*). En flerårig ört som tillhör familjen korgblommiga växter. Prästkrage kan bli cirka 7 decimeter hög. Prästkrage blommar i juni-juli med gul och vita blommor. Prästkrage gynnas av historisk hävd men odlas även som prydnadsväxt. Prästkrage är känd sedan 1600-talet (Nordsteds 1920; Naturhistoriska riksmuseet 2017).

– **Smultron**, (*Fragaria vesca*). En perenn rosväxt som blir upp till 2 decimeter hög. Smultron bildar långa utlöpare som löper ovan jord och bildar revor. Smultron blommar i maj-juni med vita blommor. Själva bäret mognar i juli-augusti och är rött och är mycket goda att äta. Smultron odlas för sina goda bär men växer även vilt. Första fynduppgift är från medeltiden (Nordstedt, 1920; Naturhistoriska riksmuseet 2017).

– **Stor blålocka**, (*Campanula persicifolia*). En klockväxt med lansettlika blad och stora enskilda blåa klockor. Blir mellan 50 cm hög och upp till en meter. Finns vilt i Sverige

men är också en vanlig trädgårdsväxt och har varit under lång tid. Är den odlad kan den också finnas i färgen vit och med dubbla klockor (Naturhistoriska riksmuseet 2017).

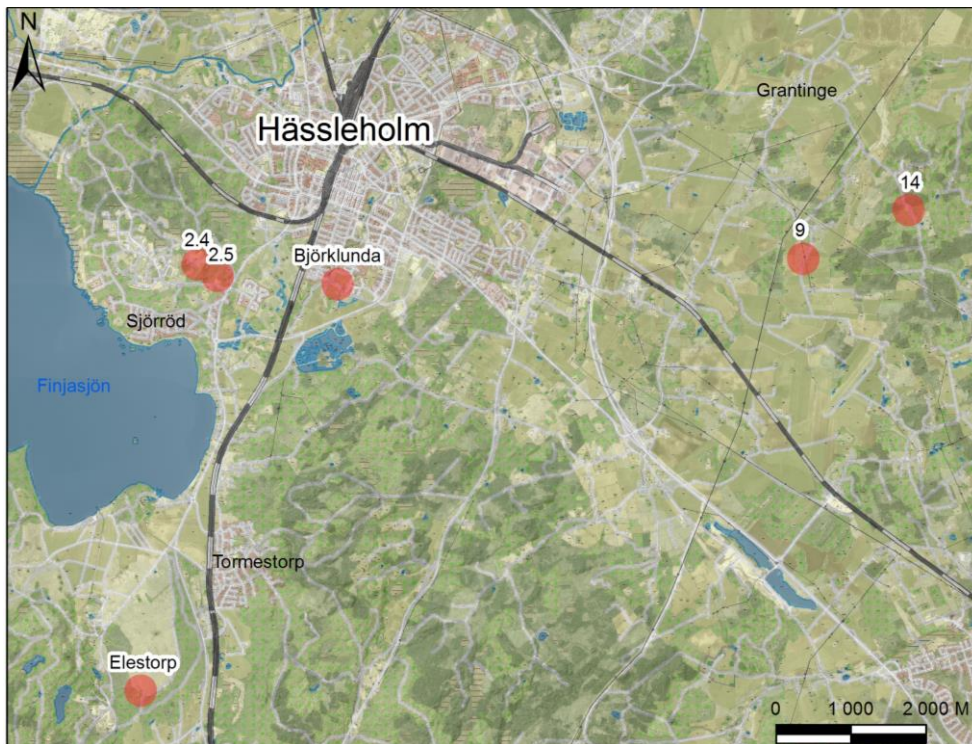
– **Vintergröna**, (*Vinca minor*). Tillhör familjen oleanderväxter och är en halvbuske som kan bli ca 15 cm hög med vintergröna blad och lila blommor som träder fram under maj-juni månad. Kan bilda ett vintergrönt täcke på ett stort område om den får chansen. Förr så användes växten för sin läkekonst och de flesta folk hade en vintergröna på sitt ställe (Wallenquist 2007).

Områdesbeskrivning

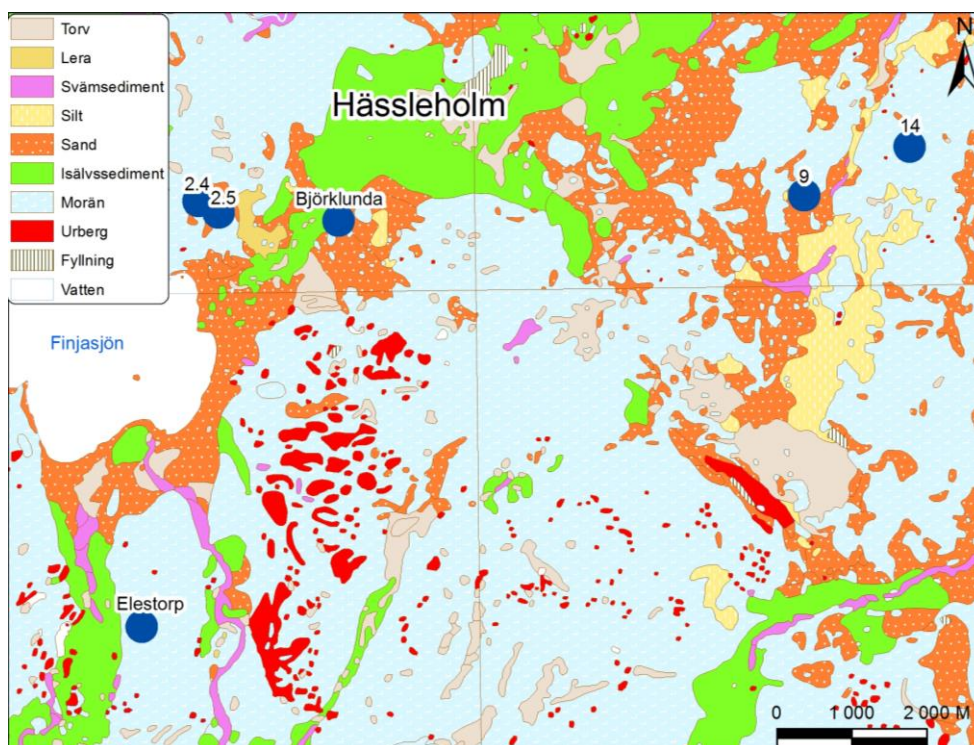
Området där inventeringarna skett ligger i Hässleholms kommun (Figur 5). Här dominerar jordarten av morän med lite större inslag av sand och isälvsediment på några ställen (Figur 6). Landskapet utgörs i stora delar av minde jordbruksenheter i form av åkermark, bete och insprängd skog av både löv- och barrträd. I norr ligger staden Hässleholm som är centralort i kommunen.

Våra utvalda undersökningsområden och deras ortnamn skvallrar om dess historia. Den äldsta av byarna är Grantinge. Ändelsen – inge syftar till en central bygd och är ett ortnamn som förekommer innan vikingatiden (ca 700-e.kr). Elestorp har ändelsen – torp, vilket ger ledtråden att byn grundades under medeltiden (ca 1050–1500). Med ändelsen – torp menas ett nybygge eller by med enstaka gårdar. Sjöröds ändelse – röd härstammar från medeltiden eller senare, och ändelsen – röd betyder röjning eller röja, exempelvis en röjd skog som gett platsen sitt namn (Wahlberg 2016 & Burenhult 2000). De gårdar och torp som vi undersökt ligger i den nordöstra delen av Skåne, som enligt Åke Campbell tillhörde den skånska skogsbygden. I skogsbygden dominerar moränjordar och odlingarna är små. Istället har människorna djurhållning och anda binäringar som järnframställning eller skogsbruk för att försörja sig (Campbell 1928; SGU 2017).

Figur 5. Översiktskarta med inventeringsområdena markerade med röda punkter. Karta Dennis Nilsson & Frida Thuresson. Bakgrundskarta: © Lantmäteriet, diariennr. 2012/892

Figur 6. Jordartskarta över området i Hässleholms kommun. Lokalerna är markerade med blå punkter. Karta: Dennis Nilsson & Frida Thuresson. Bakgrundskarta: © SGU

Undersökningslokaler

Elestorp - gård

Elestorp finns sydväst om Hässleholm (Figur 7) och här låg en by på toppen av en moränkulle vid namn Äspehöjden. Äspehöjden är sandig och näringsfattigt och har områden med både fuktig och torr mark (SGU 2017). Platsen ligger belägen i Hovdalaområdet. Här ligger det ett slott vid namn Hovdala och dess marker som ligger vid Finjasjön. Allt ägs av staten sen början av 1940-talet. Markerna runt omkring användes då och fram till år 2000 som militärt övningsområde för Kungliga skånska pansarregementet (Hässleholms kommun 2017).

Elestorp är en gammal by och benämns i texter från 1470. I 1735 års avmätning av

lantmätare Mattias Hesselgren finns kartor och beskrivning över området och hur jordbruket bedrevs. Det fanns då tre gårdar som låg uppdelade i byns västra och östra vång. De hade en relativt stor beteshage att dela på med varsina 4 kor med kalvar och ett dragdjur som till exempel en ox (Hässleholm: P 2 kamratfören 1988). I östra delen av byn ligger Tormestorpsån och där intill hade varje gård en egen mark med ängsskötsel.

Vid en fältmätning under 1810-talet fanns de tre gårdarna kvar i Elestorp och de beskrivs att ligga i en triangel runt den stora fägatan som leder ut djuren på deras betesmarker på höjden. 1876 ges ett geologiskt kartblad ut för "Hässleholm" och nu finns endast en gård kvar i Elestorp, de andra två har avvecklats och försvunnit under de sextio åren som passerat. På generalstabskartan från 1865 finns minst ett hus kvar, då kvalitén är dålig och det är svårt att se om det finns ett ytterligare mindre hus. Om detta hus är gården i sig

Figur 7. Karta över dagens landskap vid gården Elestorp. Lokalen är markerad med röd ring. Karta: Dennis Nilsson & Frida Thuresson. Bakgrundskarta: © Lantmäteriet, diariennr. 2012/892. 56°05'45.7"N 13°43'28.7"E

eller det senare gatuhus som låg i byn kan diskuteras vidare. Gården som finns kvar är bebodd fram till början av 1900-talet. Efter det ligger det enbart ett gatuhus med uthuslänga vid namn Jordhyttan enligt en redovisning från Hovdala gods år 1928–29 som köpte upp byn och dess marker. Huset kan ses i häradsekonomska kartan från 1926–1934 där det ligger ibland de öppna fälten uppe på höjden som ligger i tegsystem (Lantmäteriet 1934). Boningshuset blir övergivet 1937 (Hässleholm: P 2 kamratfören 1988).

Ortofotot från 1960 ger en bild av ett mer öppet landskap än dagens just över by tomten medan betes- och åkermarkerna ligger kvar på höjden som i de äldre kartorna. I dag ligger det en rastplats vid lokalen. Ifrån rastplatsen ser man ut över de vida betesmarkerna och över Finjasjön. Inne i den nu igenväxta by tomten står en skylt under en hamlad ask som berättar om byns historia. Kvar i dagens landskap finns rester av byggnader, fägatan, trädgårdsväxter och även fossila åkrar. Enligt Riksantikvarieämbetet är platsen markskadad av militära fordon (FMIS 2017).

Grantinge 9 - torp

Ute på en betesmark i det steniga Grantinge kan ett stenröse anas under grästuvorna ibland de betande korna (Figur 8). Här har torpet Grantinge 9 legat. Området ligger på jordlager av sandig art. Här har en gång torpet Mostaskiftet legat som blev bebott första gången år 1784 av en Hans Persson (Persson 1998). Torpet blir sedan övergivet år 1851 och idag ses endast spår av husgrunden och de trädgårdsväxter som hålls kvar i betesmarken med hjälp av

Figur 8. Karta över dagens landskap vid torpet Grantinge 9. Lokalen är markerad med röd ring. Karta: Dennis Nilsson & Frida Thuresson. Bakgrundskarta: © Lantmäteriet, diariennr. 2012/892. 56°08'57.8"N 13°51'54.9"E

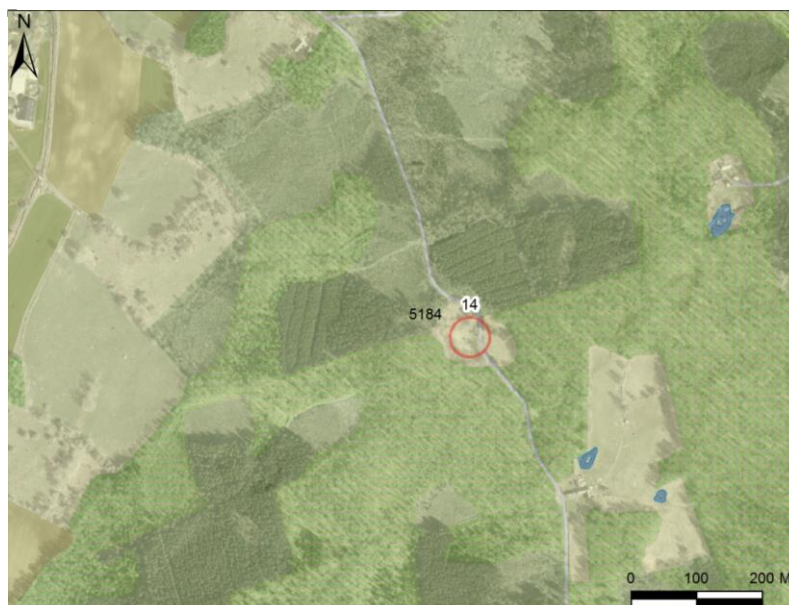
stengärdets skydd mot avbetning. Av de historiska kartmaterial samt ortofoto som finns över Grantinge kan inte torpet lokaliseras utan det är huset bredvid vid namn Arvid Karlssons som finns synligt och ligger på platsen än idag. På den häradsekonomska

kartan ser man endast betesmarken vid platsen för torpet och betesmarken har varit beständig sedan dess (Lantmäteriet 1934). Dagens landskap består av minde åkermarker runt om betesmarken med syn över långa vidder av odlingslandskapet i söder och till öst och väst finns det en hel del skog.

Grantinge 14 - Stora dubbeltorpet

Torpet ligger i det skogsbetäckta moränlandskapet på Sjunkarödsvägen nordöst om Hässleholm (Figur 9). Det intilliggande torpet Lilla dubbeltorpet 27 har varit i bruk samtidigt och finns kvar än idag. I äldre kartmaterial är det just Lilla dubbeltorpet som finns utmärkt i kartorna över Grantinge medan Stora dubbeltorpet är borta. Måns Månsson var den första dokumenterade att flytta in i torpet år 1817 tillsammans med sin hustru. Dubbeltorpet övergavs år 1875 då den siste torparen flyttade (Persson 1998). Tomten och brunnen var dock fortfarande i bruk men då av grannen i Lilla dubbeltorpet.

Lokalen är idag igenvuxet av högt gräs och buskage men grova och högvuxna träd saknas trots att torpet övergavs år 1875. Detta kan troligtvis bero på att platsen använts av grannbostaden en längre period efter övergivandet (Persson 1998). Idag ligger lokalen på en övergiven tomt som ligger mitt ibland skog av både planterad gran samt blandskog av

lövträd. Av torpruinen kan en stenvägg fortfarande anas under buskagen och på platsen finns också en brunnspump och en jordkällare kvar.

Figur 9. Karta över dagens landskap vid stora dubbeltorpet i Grantinge 14. Lokalen är markerad med röd ring. Karta: Dennis Nilsson & Frida Thuesson. Bakgrundskarta: © Lantmäteriet, diariennr. 2012/892. 56°09'18.2"N 13°53'13.6"E

Sjörröd 2:4 - gård

Sjörröds område finns sydöst om Hässleholm och ligger på morän och sandjord (Figur 10; SGU 2017). Gårdsruinen ligger inne på en ödetomt vid kanten av en betesmark som ligger invävd i lövskogen. På andra sidan grusvägen ligger en minde gård. Den häradsekonomiska kartan från 1926–1934 visar att på platsen fanns det åkermark och landskapet var mer öppet i helhet (Lantmäteriet 1934). Det mer öppna landskapet kan också ses i flygfoton från 1960 talet då åkermarken fortfarande dominerar i området. Det finns dokumentation om inflyttning på gården runt år 1911 av en R. Rosvall och att gården med åren sålt av sin mark och tillslut blev helt uppköpt av Hässleholms kommun som senare hyrde ut boningshuset fram tills det revs 1990 (Persson 2000).

Figur 10. Karta över lokalerna Sjörröd 2:4 och 2:5 som är markerade med röd ring. Karta: Dennis Nilsson & Frida Thuresson. Bakgrundskarta: © Lantmäteriet, diari.nr. 2012/892. 56°08'49.4"N 13°44'05.0"E

Sjörröd 2:5 - gård

Befinner man sig vid gården 2.4 (Figur 10) kan en mindre fägata följas in i den snåriga lövskogen och efter ca 150 m är man framme vid gårdsruinen 2.5, Gamle gård. En fem till sex meter in bland lövträden ligger det ett stenröse under ett äppelträd. Efter en noggrann överblick kan husets form anas samt en eldstad. Från äldre kartmaterial kan huset lokaliseras på generalstabskartan från 1865 där ett flertal hus syns runt lokalen. I den häradsekonomiska kartan från 1926–1934 kan inte längre gården lokaliseras utan nu finns det endast betesmark på platsen och åkermarker runt omkring (Lantmäteriet 1934). Enligt äldre dokument finns det nerskrivet att gårdens övergavs 1928 (Persson 2000).

Björklunda - gård

Björklunda ligger i södra delen av Hässleholm, söder om området kallat Stattena (Figur 11). Vid en åkerholme ute i ett sädesfält finner man resterna av det hemman som kallades för "Björklunda". Området har under en lång tid varit jordbruksmark (Björk 2009). Generalstabskartan visar inget tecken på husbyggnad år 1865 utan visar endast öppna marker. I Häradsekonomiska kartan har nu en gård placerats i kanten av åkermarken (Lantmäteriet 1934). I ortofotot taget år 1960 finns gården kvar och ett par hustak syns i bilden. Gården finns även med i den ekonomiska kartan från 1970. På lokalen finns resterna av en brunn och husgrunden kan anas efter en närmare titt.

Figur 11. Karta över lokalen Björklunda som är markerat med röd ring. Karta: Dennis Nilsson & Frida Thuresson. Bakgrundskarta: © Lantmäteriet, diari.nr. 2012/892. 56°08'42.2"N 13°45'53.1"E

Metod

Under tre tillfällen under växtperioden maj-september gjordes inventeringar av kulturreliktväxter vid gårds- och torplämningar på sex utvalda lokaler i Hässleholms kommun. Inventeringarna ägde rum 23/5, 6/7 och 13/9 2017 på lokalerna Björklunda, Elestorp, Grantinge och Sjöröd.

Flera besök vid varje plats var önskvärt för att finna så många växter som möjligt. Hembygdsföreningen i Västra Göinge har hjälpt till att plocka fram material om flertalet gårdar och torp i Hässleholms kommun och efter en granskning av lokalerna valdes de platser ut som tidigare genomgått någon form av inventering. Lokalen skulle också ha någon synlig lämning kvar i form av växter och husgrund samt ha övergivits mellan åren 1850 och 2000. Anledningen till att någon form av lämning av husgrund skulle finnas kvar var att en äldre trädgård i Skåne ofta låg angränsande till bostaden (Johnson & Johnson 1981). Med den informationen kunde lokalisering göras av var trädgården legat. På plats i de olika undersökningsområdena identifierades de byggnadslämningar som fanns kvar och utefter boningshuset inventerades en yta med 50 meters radie från husgrunden. Vid de lokaler som angränsade till trädgårdar som fortfarande är i bruk bröts inventeringsradien. De lokaler som angränsade till moderna trädgårdar var Grantinge 9 & 14. Ute i fält noterades alla kulturreliktväxter inom den uppmätta radien där identifieringen av växter gjordes med hjälp av Mossberg & Stenberg (2010) och Oskarsson (2008). Vi valde att ta bort hassel och ormunkar från inventeringen eftersom de förekommer allmänt i Sveriges flora (Naturhistoriska riksmuseet 2017).

För att få fram övergivningsår gick vi igenom information och historia över de olika lokalerna i litteratur ifrån Västra Göinges hembygdsförening (Hässleholm: P2 kamratfören 1988; Persson 1998; Persson 2000). I programmet ArcGIS 10.1 ESRI och med hjälp av lantmäteriets fastighetskarta, terrängkarta och historiska kartor gjordes översiktsskator över undersökningsområdena för att lättare hitta till lokalerna i fält under inventeringen.

För att få in mer data till studien valde vi att titta på tidigare utförda inventeringar från Skåne och Blekinge. Vi valde då att använda data från ”Syrener i ruiner”, där en växtinventering i Vånga socken, Skåne genomförts 2008 (Sköld & Svensson 2008). Inventeringen vid Lusetorpet valdes ut eftersom det är i Skåne samt att övergivningsåret ligger mellan åren 1850 och 2000. Från ”Människor och torp i Sjöröd och Mölleröd”

valdes också inventeringar över gårdarna 2.2 och 2.9 som var närliggande till de vi själva inventerat (Persson 2000). Vi använde även data från examensarbete ”De forna torpgläntornas landskap”, där vi valde ut torp 3, 6, 13,14, 24 och 23. Dessa sex torp valdes eftersom de övergivits mellan 1850 och 2000 samt att de låg i öppen till medeltät skog vilket de andra lokalerna också gjorde. Eftersom arbetet påbörjades i maj månad missades de växter som har blomningsperiod innan maj. Vi har därför valt att stryka alla växter från de andra inventeringarna som har odling period innan maj.

Eftersom alla inventeringarna inte var utförda samma år räknade vi därför från övergivningsåret till inventeringsåret.

Medelvärde och standardavvikelse räknades ut för antalet kulturreliktväxter vid gårdar och torp samt för träd, buskar och örter. Vi utförde T-test för att se om antalet skilde sig signifikant. Regressionstest användes för att se om det fanns något samband mellan antalet växter och övergivningsåret. P-värdes gräns för signifikans >0.05 .

När urvalet av kulturväxter gjordes valdes de arter bort som var så pass vanliga att de kunde finnas var som helst i vilt tillstånd som t.ex. hassel *Corylus avellana* eller träjon *Dryopteris filix-mas*. Namnen på växterna, både svenska och latinska kommer från SKUD (svensk kulturväxtdatabas) som är en databas utgiven av Sveriges lantbruksuniversitet (SLU 2017).

Resultat

Kulturreliktväxter vid undersökta gårdar och torp i Hässleholms kommun.

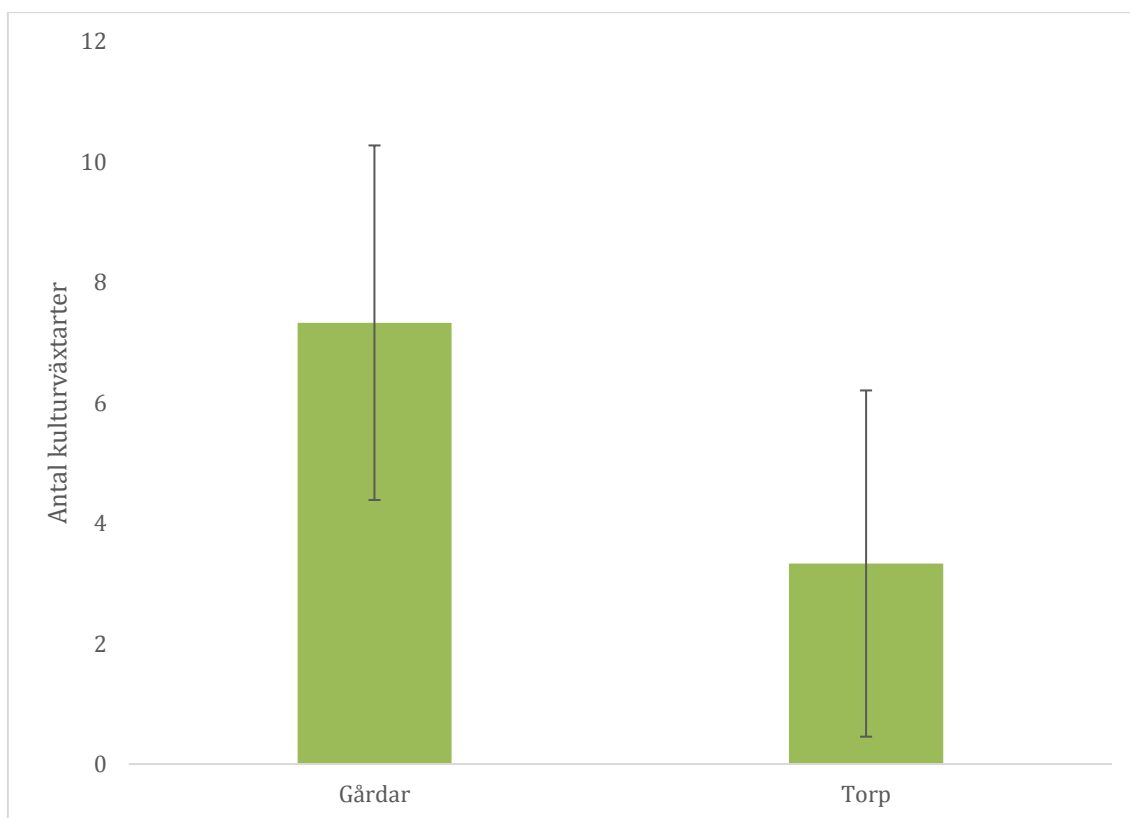
Totalt fann vi 43 olika kulturväxter från 25 olika arter. 33 av dessa vid gårdarna och 10 vid torpen. Vanligaste arten var äpple, följt av flera vedartade växter. Exempelvis doftschersmin och snöbär (Tabell 1).

Tabell 1 Kulturreliktväxter på lokalerna Elestorp, Björklunda, Sjöröd och Grantinge. Äpple t.o.m nyponros fanns på både torp och gårdar, humle t.o.m äppelros enbart på gårdar och häckspirea t.o.m prästkraige enbart på torp

	Gård				Torp		Totalt antal exemplar
	Elestorp	Björklunda	Sjöröd 2.4	Sjöröd 2.5	Grantinge 9	Grantinge 14	
Äpple	X	X	X	X	X		5
Doftschersmin		X	X			X	3
Fläder	X			X	X		3
Snöbär	X	X			X		3
Syrén		X	X		X		3
Krikon				X		X	2
Nyponros	X				X		2
Humle			X	X			2
Måbär	X			X			2
Päron	X		X				2
Smultron	X	X					2
Benved			X				1
Blomsterlupin		X					1
Hallon	X						1
Hamlad ask	X						1
Häckhagtorn		X					1
Krusbär				X			1
Kungsnäva	X						1
Stor blåklocka	X						1
Vintergröna		X					1
Svarta vinbär	X						1
Äppelros			X				1
Häckspirea					X		1
Myssmalva						X	1
Prästkraige						X	1
Summa	12	8	7	6	6	4	43

Skillnader mellan gård och torp

Insamlade data från andra undersökningar tillsammans med den egenutförda växtinventeringen ger växtdata från totalt femton lokaler – sex gårdar och nio torp. Totalt hittades 78 kulturväxter, 44 vid gårdar och 34 vid torp. Den vanligaste kulturväxten som återfanns vid lokalerna var äpple, som fanns vid nio av tolv lokaler (Tabell 2). Doftschersmin förekom vid fem lokaler och krusbär vid fyra. Vanligast förekommande är alltså träd och buskartade växter (Tabell 2). Medelvärdet ($\pm$ standardavvikelse) per gård var 7,33 ($\pm 2,94$) växter och per torp 3,33 ($\pm 2,85$) växter. Det var signifikant fler kulturväxter på gårdar jämfört med torp (t-test, $n=15$, $p=0,024$; Figur 12).

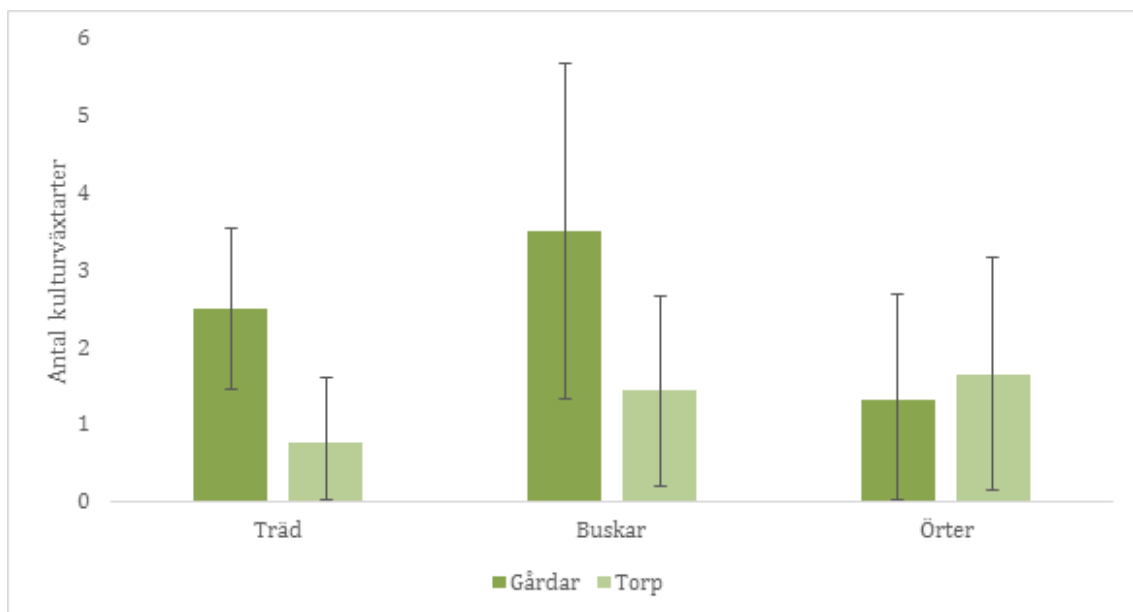
Figur 12. Antal kulturväxter vid gårdar och torp. Det fanns fler kulturväxter vid gårdarna än vid torpen.

Tabell 2 Kulturväxter på övergivna gårdar och torp i Skåne och Blekinge. El=Elestorp, Bj=Björklunda, S2=Sjöröd 2.2, S4=Sjöröd 2.4, S5=Sjöröd 2.5, S9=Sjöröd 2.9, Lu=Lusetorpet, T3=Torp 3, T6=Torp 6, T13=Torp13, T14=Torp 14, T23=Torp 23, T24=Torp 24, G9=Grantinge 9, G14=Grantinge 14. Äpple t.o.m äppelros fanns vid både gårdar och torp, benved t.o.m stor blåklocka enbart på gårdar och fingerborgsblomma t.o.m tibast enbart på torp.

	Gård						Torp								Totalt antal exemplar	
	El	Bj	S2	S4	S5	S9	Lu	T13	G9	G14	T24	T14	T23	G9		G14
Äpple	X	X		X	X	X	X	X	X		X					9
Doftschersmin		X	X	X					X		X					5
Vintergröna		X					X	X				X		X		5
Krusbär			X		X		X	X								4
Nyponros	X								X			X		X		4
Syrén		X		X					X		X	X				4
Fläder	X				X				X							3
Krikon			X		X						X					3
Körsbär			X			X		X								3
Smultron	X	X					X									3
Snöbär	X	X							X							3
Häckspirea			X						X							2
Myskmalva							X			X						2
Olvon			X									X				2
Äppelros				X			X									2
Benved			X	X												2
Humle				X	X											2
Måbär	X				X											2
Päron	X			X												2
Svarta vinbär	X		X													2
Ask (hamlad)	X															1
Blomsterlupin		X														1
Hallon	X															1
Häckhagtorn		X														1
Kungsnäva	X															1
Plommon						X										1
Stor blåklocka	X															1
Fingerborgsbl..								X								1
Murgröna							X									1
Parkslide										X						1
Penningblad								X								1
Prästkrage									X							1
Såpnejlika										X						1
Tibast										X						1
Totalt antal per lokal	12	8	8	7	6	3	7	7	6	4	4	2	2	1	1	78

Fördelningen mellan träd, buskar och örter vid gårdar och torp

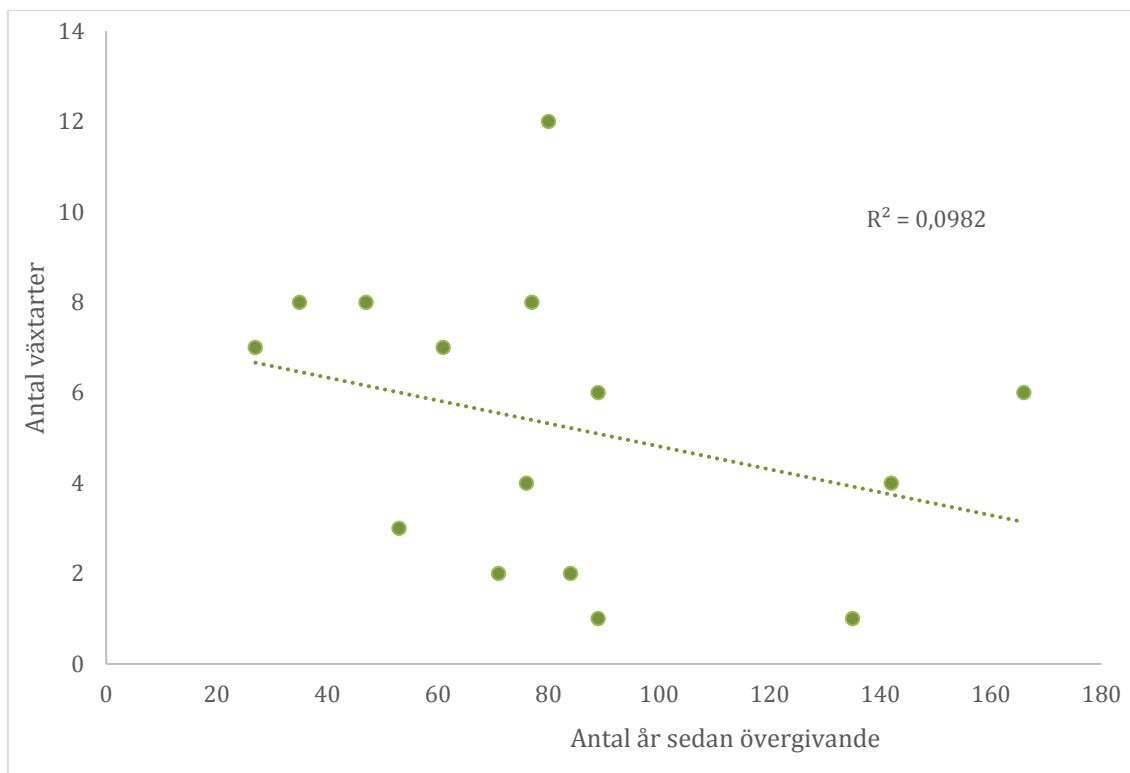
Medelvärdet ($\pm$ standardavvikelse) för antalet träd vid gårdar var $2,5 \pm 1,04$ och vid torp $0,78 \pm 0,83$ (Figur 13). Medelvärdet ($\pm$ standardavvikelse) för antalet buskar vid gårdar var $3,5 \pm 2,16$ och vid torp $1,44 \pm 1,23$ (Figur 13). Medelvärdet för antalet örter vid gårdar var $1,33 \pm 1,36$ och vid torp $1,66 \pm 1,5$ (Figur 13). Vid gårdarna fanns det signifikant fler träd och buskar än vid torpen (t-test, träd: $p=0,003$, $n=15$; buskar: $p = 0,03$, $n = 15$). Det fanns ingen skillnad i antalet örter mellan gårdar och torp (t-test, $-p=0,66$, $n=15$).

Figur 13. Fördelningen av träd, buskar och örter vid gårdar och torp. Det fanns fler träd och buskar vid torpen men ingen skillnad i antalet örter.

Tidpunkten för övergivandets påverkan på antalet kulturreliktväxter

Tidpunkten för övergivandet av gårdarna och torpen hade ingen påverkan på antalet kulturväxter som fanns kvar på platsen (regressionstest, $R^2=0,0982$, $p=0,25$, $n=15$, Figur 14). Tidpunkten för övergivandet av gårdarna och torpen hade ingen påverkan på antalet träd, buskar eller örter. Regressionstest för träd, buskar och örter finns i bilagan.

Figur 14. Antalet växtarter i förhållande till övergivandeåret. Tidpunkten för övergivandet av gårdarna och torpen hade ingen påverkan på antalet växter.

Diskussion

Kulturreliktväxter vid undersökta gårdar och torp i Hässleholms kommun.

På de egeninventerade lokalerna fanns 43 kulturreliktväxter av 25 olika arter. Dessa arter är typiska kulturreliktväxter och när växterna återfinns på en och samma plats i så stor variation av antal arter kan slutsatsen dras att en trädgård legat på platsen (SLU 2017).

Gården som ligger i Elestorp är den gård som sticker ut lite i jämfört med de andra lokalerna. På platsen noterades 12 olika arter och var således den som hade flest antal. En anledning kan vara att lokalen ligger nära slottet Hovdala och det ger gården bättre förutsättning att ha en mer varierad artuppsättning i trädgården då växter ofta kom ifrån sticklingar från adelns eller kyrkans trädgårdar (Andréasson 2007). En annan möjlighet kan vara att markanvändningen på lokalen efter övergivandet varit betydande för växternas överlevnad då den hållits öppen av betesdjur.

Resultatet av vår egen inventering (Tabell 1) stämmer överens med det som är rimligt att hitta vid övergivna tomter. Flera av de arter vi fann är vanliga vid ödetorp och gårdar och har hittats vid liknande inventeringar, exempelvis äpple (Sköld & Svensson 2009; POM 2016; Persson 2000).

Noterbart är att sammanlagt fann vi 25 växtarter i inventeringen medan det högsta antalet arter funna på en lokal är 12. Det finns alltså en stor variation i de olika arterna av kulturreliktväxter som hittades. Detta kan bero på att människor då liksom nu hade olika smak och tycke när det kom till vilka växter man ville odla i sina trädgårdar.

Skillnader mellan gårdar och torp

Ödegårdar hyste fler kulturreliktväxter än ödetorp. Det kan bero på de ekonomiska förutsättningar som skilde gårdsägaren från torparen. Torparen hade kanske inte råd att köpa lika många växtarter som gårdsägaren. En annan resurs som kanske saknades var tid. Torparen hade inte lika mycket tid för trädgårdsskötsel som gårdsägaren. En fin och utvecklad trädgård visade på välstånd och att lyxen av tid till skötsel fanns (Andréasson 2007). Av växterna som hittades var träd och buskar vanligare än örter, något som kan tänkas bero på att träden och buskarna lättare står emot överskuggning som sker vid igenväxning när en trädgård överges. De vedartade växterna är även mer livskraftiga ifall

de har etablerats ordentligt och behöver inte mänsklig skötsel i samma utsträckning som mindre örter (Andréasson et al. 2013).

Äpple var det vanligaste fyndet vid de öde trädgårdarna. Det kan bero på att äppleträden varit en viktig resurs, inte enbart för konsumtion men även för försäljning. Fläder, krikon, körsbär, plommon är alla vanligare vid gårdarna än vid torpen. Dessa växter ger inte lika mycket mat som äpple och därför är det kanske troligt att torparna inte valde att odla dessa frukter i lika stor utsträckning som de rikare gårdsägarna. Gårdsägaren hade lyxen att odla dessa växter för deras välsmakande bär eller andra nyttor som saft eller sylt. Torparens fattiga tillstånd kanske innebar att näring var av högsta prioritet, inte välsmaklighet. Investeringsviljan är kanske också högre vid gården, när man äger marken och låter den ärvas i familjen i generationer. Torpen övergavs oftare efter några generationer.

Humle (*Humulus lupulus*) fanns bara vid gårdarna vilket kan tänkas bero på att gårdarna enligt lagstiftning var tvungna att odla humle från 1400-talet till 1860 (Wallenquist 2007). Torparen hade inte samma lagstiftning eller samma ekonomiska förutsättningar. Även gårdar efter 1860 kan troligen ha fortsatt att sköta och odla humle. Flera frukter och bär är också unika för gårdarnas trädgårdar vilket kan bero på att bärodling var mer ovanlig och kan tänkas mestadels funnits hos gårdsägaren (Andréasson 2007).

Fördelning mellan träd, buskar och örter vid gårdar och torp

Träd och buskar var vanligare vid gårdar än torp. Vi spekulerar i att detta beror på skillnader i de ekonomiska förutsättningarna mellan gårdar och torp. Torparen som ibland levde ur hand i mun hade helt enkelt varken pengar eller plats att odla prydnadsbuskar av olika slag, någon enstaka bärbuske fanns det oftast, men prydnadsbuskar var mindre vanligt. Om torparen hade det väl ställt kunde det säkert finnas flertalet buskar, både bärbuskar i form av krusbär men även prydnadsväxter som doftschersmin. De kan även ha att göra med att de fått eller tagit någon stickling av en intelligande gård (Andréasson 2007). Detta är enbart spekulationer då situationen kan skilja sig helt från lokal till lokal. Det finns lika många örter vid torplämningarna som vid gårdslämningarna. Detta kan bero på att örterna var lättare att få tag på, eftersom de kan sås via frö. De är dessutom billigare och bär frukt snabbare än buskar och träd (Andréasson 2007). Vi tror helt enkelt att örter var viktigt både för torparna och gårdsägarna. Det finns också möjlighet att

gårdarna hade fler örter än torpen när de var i bruk. Men eftersom gårdar ofta drivs som familjeföretag och läggs ned vid flytt grävs kanske örterna upp och tas med vid flytt, medan de större buskarna och träden för att stå kvar.

Tidpunkten för övergivandets påverkan på antalet kulturreliktväxter

Övergivningstillfället påverkade inte antalet kulturväxter dvs. det fanns inte signifikant fler arter på gårdar och torp som övergetts i senare tid. Självklart påverkar tiden antalet växter som överlever, men inte så drastiskt att det ger ett signifikant resultat vid vår undersökning. Vi tror snarare att markanvändningen efter övergivandet är den största faktorn som påverkar bevaringen av kulturreliktväxterna. Att lokalen hålls öppen är viktigt för att skydda mot igenväxning. Speciellt för örterna. De äldre träden och buskarna borde klara sig längre, för deras lövverk når högre än de flesta ogräs. Inte heller typen av växter tycks följa något tydligt mönster, träd, buskar och örter blev inte signifikant färre ju längre övergiven lokalen var. Även här tror vi att markanvändningen är den viktigaste delen i bevaringen. Detta faller i linje med tidigare forskning inom området bevaring av kulturreliktväxter, där skötsel av området gör att växterna kommer tillbaka år efter år (Andréasson et al. 2013).

Forskning från Ungern visar att det finns signifikanta skillnader mellan gårdar övergivna 1956–78 och gårdar övergivna 1979–89 till 1990–2005 (Pándi et al. 2014). I studien finner man att gårdar övergivna tidigare har ett mindre antal växtarter. Vår studie visar inte liknande resultat vilket kan bero på ett antal faktorer. Dels är kanske växterna hårdigare som klarar det svenska klimatet och därför även klarar att stå kvar längre efter övergivandet. I den ungerska studien har de dessutom studerat gårdar övergivna relativt nyligen, medan vi har valt att fokusera på äldre lämningar. Det kanske också ger utslag i resultatet. De har också undersökt betydligt fler lokaler än vår studie, då de hade över 100 lokaler.

Självkritik & felkällor

Det finns en del problem med att sammanställa inventeringar gjorda av olika personer vid olika tidpunkter. Dels så spelar inventerarens skicklighet in, antalet växter som man finner per lokal påverkas av kunskapsnivån hos inventeraren. Även inventeringsåret spelar in, beroende på att temperaturen under de olika växtsäsongerna påverkar växterna så att vissa blommor tidigare och andra senare.

En annan kritik som kan riktas mot det här examensarbetet är urvalet av växter, en kulturreliktväxt är svårdefinierad och olika personer kan definiera samma växt olika. Vi har valt ut ett antal växter som vi anser vara spår av mänsklig aktivitet, en del av växterna förekommer även förvildade. Alla växter vi valt ingår i SKUD (SLU 2017).

Den största felkällan i vårt arbete är den mänskliga påverkan. En del människor som bodde på de platser vi undersökt kanske hade ett stort växtintresse, och på så vis hade de ett större antal växter än de som inte alls är intresserade av trädgårdsskötsel. Även andra människor än de som direkt bodde på platserna innan övergivandet kan ha påverkat vårt resultat. Det är inte helt ovanligt att trädgårdsväxter grävs upp av utomstående som vill plantera dessa i sina egna trädgårdar (Andréasson et al. 2013). Ytterligare en felkälla som kan påverka resultatet är spridning från andra människor eller naturlig spridning. Till exempel fingerborgsblomma har en förmåga att sprida sig kraftigt (Naturhistoriska riksmuseet 2017).

Slutord

I det här examensarbetet har vi inventerat och analyserat kulturreliktväxter vid övergivna gårdar och torp. Vi hoppas att detta arbete kan fungera som en inspiration för vidare analyser inom ett område viktigt för både kulturhistoria och biologisk mångfald.

Ett förslag på framtida forskning inom området hade varit en större inventering utförd systematiskt med större mängd data. Utförs inventeringen på kommunnivå eller länsnivå skulle det medföra att datan blir mindre känslig för variationer och ett mer trovärdigt resultat skulle då erhållas. En jämförelse mellan alla övergivna gårdar och torp i ett helt län kommer sannolikt att göra eventuella felkällor obetydliga i det slutgiltiga resultatet. Vi anser helt enkelt att en uppskalning av det arbetet vi utfört hade varit intressant, dels för att säkra resultatet men även för att se regionala skillnader. Experimentell forskning inom området hade också varit möjligt. Ett exempel på sådan forskning är att plantera kulturväxter i olika miljöer för att se vilka växter som klarar sig bäst i de olika miljöerna.

Genom att belysa det värdefulla med vårt gröna kulturarv kan kulturreliktväxterna och deras historia bevaras.

Tack till

Olavi Olsson, Västra Göinge hembygdsförening för information, litteratursökning, guidning och varmt bemötande när lokaler valdes ut.

Personalen på Hovdala slott för hjälpsamhet och information om både växter och området.

Ett stort tack till vår handledare Joachim Regnéll och vår lärare Johanna Grönroos för vägledning och stöd under arbetets gång.

Referenser

Andréasson, A (2007). *Trädgårdshistoria för inventerare*. 1. uppl. Alnarp: Centrum för biologisk mångfald

Andréasson A., Guldager Christiansen H., Hjorth Bjerregaard T och Ansebo L. (2013). *Kulturreliktväxter – Levande fornminnen och hur vi bevarar dem*. ISBN 978-91-981510-3-9. Tillgänglig: https://www.nordgen.org/ngdoc/plants/publications/kulturreliktplanter/CRP_sv_web_2013.pdf [2017-10-05]

Beskow, E (1936). *Blomsterfesten i täppan*. [4. uppl.] Stockholm: Åhlén & Åkerlund [Illustration, s.9]

Beskow, E (1920). *Lasse-Liten i trädgården: bilderbok*. Stockholm: Bonnier [Illustration, s.4]

Björk, L (2009). *Detaljplan över Björklunda. Planbeskrivning* <http://www.hassleholm.se/bygga-bo-och-miljo/oversiktsplan-och-detaljplaner/detaljplaner-och-omradesbestammelser/pagaende-planer/detaljplan-for-bjorklunda.html>

Campbell, Å (1928). *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet: etnografisk studie över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader*. Diss. Uppsala: Univ., 1929

Hansson, M (1997). *De skånska trädgårdarna och deras historia*. Lund: Signum

Hässleholms kommun, (2017) *Akademi Finjasjön* <http://www.hassleholm.se/bygga-bo-och-miljo/park-och-natur/naturvard/naturvardsprojekt/projekt-for-framjat-friluftsliv/akademi-finjasjon---natur--och-kulturinformation-i-falt.html> [2017-10-02]

Hässleholm: P 2 kamratfören, skånska dragonregementet (SD) (1988). *Försvunna miljöer på Hovdalafältet*. utgiven av P 2 kamratförening. - 1988. - ISBN: 91-7970-215-5

Iwarsson, M (2014). *Gamla trädgårdsväxter: nyttans och nöjets biologiska kulturarv*. Visby: Riksantikvarieämbetet

Johnson, B & Johnson, G (1981). Skånsk trädgård. I Werdenfels, Å (red.) *”Havens” kulturhistoriska bakgrund*. Kristianstad: Nya civiltryckeriet, ss 7–25

- Karlsson Strese, E- M & Tollin, C (2008). *HUMLE- finns i öl av "fel" skäl*. Forskning och framsteg Nr 3: 30-35. Finns även på: <http://fof.se/tidning/2008/3/humle-finns-i-ol-av-fel-skal>
- Lantmäteriet. (1934). *Häradsekonomiska Kartan*. Hässleholm J112-3-50. Rikets allmänna kartverks arkiv.
- Larsson, C (1898). *Brita, en katt och en smörgås*. [Målning]
<http://webbshop.carllarsson.se/shop/product/brita-en-katt-och-en-smorgas> [2017-10-11]
- Larsson, C (1904). *Äppelskörd*. [Målning] <http://www.carllarsson.se/> [2017-10-11]
- Magnus Erikssons landslag*. (1962). Stockholm: Nord. bokh. (distr.)
- Mossberg, B & Stenberg, L. (2010). *Den nya nordiska floran*. Ny utg. Stockholm: Bonnier fakta
- Myrdal, J (1999). *Det svenska jordbrukets historia. [Bd 2], Jordbruket under feodalismen: 1000–1700*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med nordiska museet och Stift. Lagersberg
- Myrdal, J., Welinder, S., Pedersen, E-A & Widgren, M (1998). *Det svenska jordbrukets historia. [Bd 1], Jordbrukets första femtusén år: [4000 f. Kr.-1000 e. Kr.]*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med nordiska museet och Stift. Lagersberg
- Myrdal, J & Gadd, C-J (red.) (2000). *Det svenska jordbrukets historia. Bd 3, Den agrara revolutionen: 1700–1870*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med nordiska museet och Stift. Lagersberg
- Naturhistoriska riksmuseet (2017). *Den virtuella floran [Elektronisk resurs]*. Stockholm: Naturhistoriska riksmuseet. <http://linnaeus.nrm.se/flora/welcome.html> [2017-09-20]
- Nationalencyklopedin. (u.å.-a). *Självförsörjning*.
<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/självförsörjning> [2017-05-24]
- Nationalencyklopedin, (u.å.-b). *Industriella revolutionen*.
<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/industriella-revolutionen> [2017-05-24]
- Nordstedt, O. (1920). *Prima loca plantarum suecicarum*. Första litteraturuppgift om de i Sverige funna vilda eller förvildade kärllväxterna. - Bilaga till Botaniska Notiser 1920: 1–95.

Oskarsson, L (2008). *Att inventera perenner: en handledning*. Alnarp: Centrum för biologisk mångfald

Pándi, I., Penksza K., Botta-Dukát Z & Kröel-Dulay G. (2014). *People move but cultivated plants stay: abandoned farmsteads support the persistence and spread of alien plants*. *Biodiversity and Conservation*. Volume 23, Issue 5, pp 1289–1302.

Panfalk, H. & Österberg, A. (2015). *De forna torpgläntornas landskap: en fallstudie av torplämningar i sydsvensk skogsbygd*. Självständigt arbete på grundnivå. Högskolan Kristianstad, Sektionen för lärande och miljö.

Persson, Å (1998). *Grantingeboken: Grantinge och Skogbro byar i Stoby socken. D. 2, Torp och torpare genom tiderna*. Hässleholm: Grantinge byalag

Persson, S (2000). *Människor och torp i Sjöröd och Mölleröd*. ISBN: 91-630-9454-1

POM (2016): *Programmet för odlad mångfald*. Tillgänglig:

https://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/pom/pom/pom_2016_low.pdf

SGU (2017). Kartvisaren. <https://www.sgu.se/produkter/kartor/kartvisaren/> [2017-05-25]

Sköld, J & Svensson, C (2008). *Syrener i ruiner: kurser om ett kulturarv på ruinens brant: Lillhärad och Rytterne socken, Västmanland, Wist socken, Östergötland, Vånga socken, Skåne, Nor socken, Värmland*. Västerås: Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen

Sköld, J & Svensson, C (2009). *Syrener i ruiner: en metod att inventera torpen och torparnas växter*. Västerås: Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen

SLU. (2017). *Svensk kulturväxtdatabas, SKUD*. Tillgänglig:

<http://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/skud/> [2017-10-03]

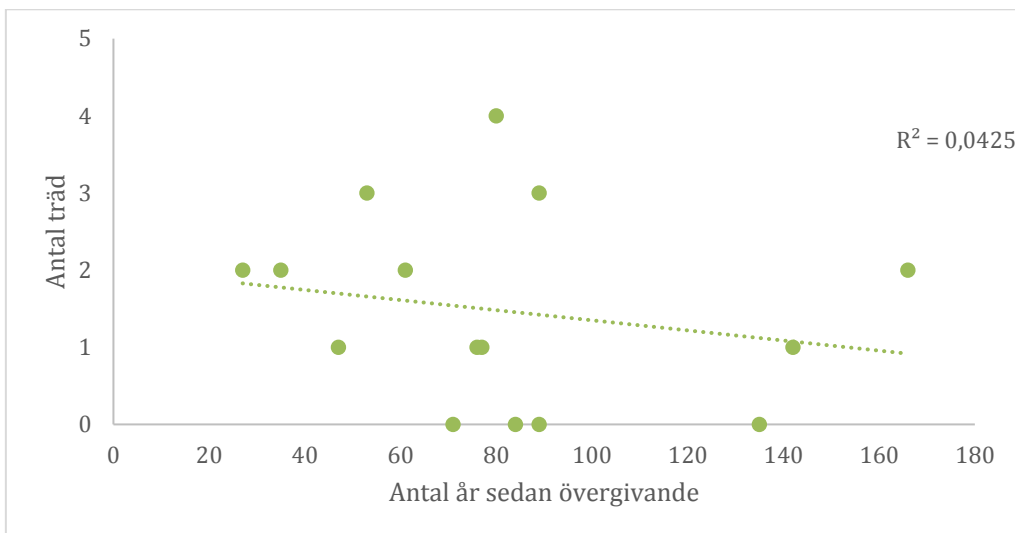
Wahlberg, M. (2016) *Svenskt ortnamnslexikon*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.

Wallenquist, I. (2007). *Våra älskade torpväxter*. Italien: Nordstedts Förlagsgrupp AB.

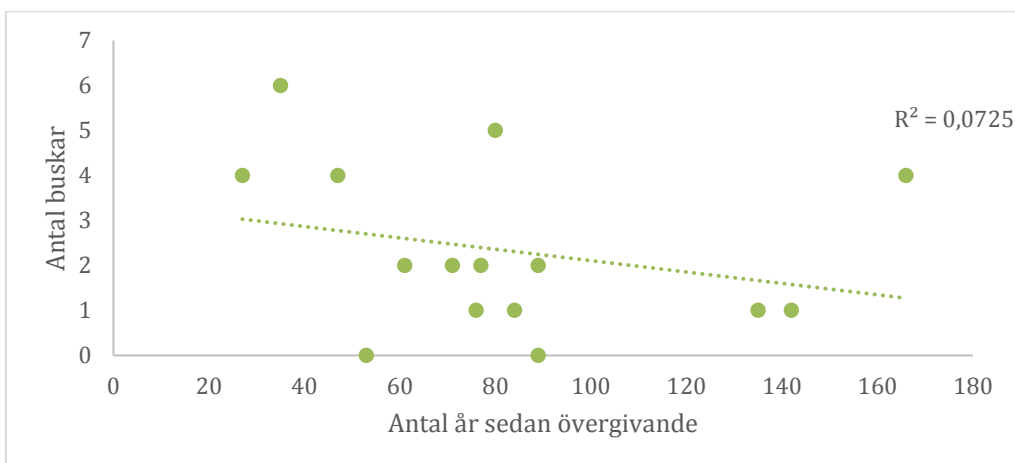
Kartor är framställda av Dennis Nilsson och Frida Thuresson.
Fotografier är tagna av Frida Thuresson där inget annat anges.

Bilaga

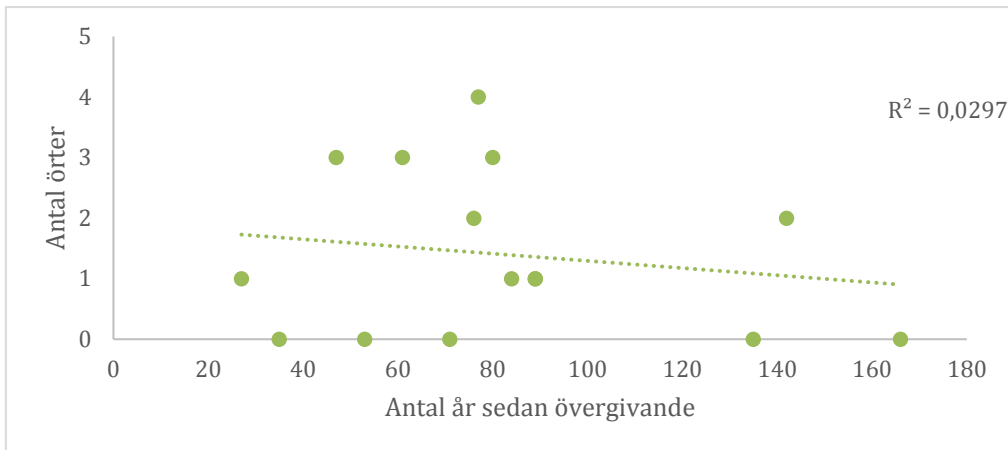
(Regressionstest, träd: $R^2=0,0425$, $p=0,46$, $n=15$; buskar: $R^2=0,0725$, $p=0,33$, $n=15$; örter: $R^2=0,0297$, $p=0,54$, $n=15$, Figur 13–15).

Figur 15. Antalet träd i förhållande till övergivandeåret. Tidpunkten för övergivandet av gårdarna och torpen hade ingen påverkan på antalet träd.

Figur 16. Antalet buskar i förhållande till övergivandeåret. Tidpunkten för övergivandet av gårdarna och torpen hade ingen påverkan på antalet buskar.

Figur 17. Antalet örter i förhållande till övergivandeåret. Tidpunkten för övergivandet av gårdarna och torpen hade ingen påverkan på antalet örter.